

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық
Университеті
Физика-техникалық факультеті
Жылуфизика және техникалық физика
кафедрасы

«Дәстүрлі емес және қалпына
келетін энергия көздерін
қолданудың экологиялық
мәселелері» пәнінен дәріс

Тақырыбы:

Дамыған шет елдердегі қоршаған ортаны қорғау қызметін экономикалық реттеудің негізгі механизмдері (АҚШ, Еуропа, Канада және Жапония тәжірибелері бойынша)

Дәріскер: **Бекалай Н.Қ.**

Жоспары:

1. Кіріспе
2. Батыстың жетекші елдерінде экологиялық реттеудің негізгі құралдары
3. Міндетті экологиялық сақтандыру үрдісі
4. Экологиялық менеджмент жүйесі
5. АҚШ-та және Германияда кеңінен қолданылатын нарықтық реттеу жүйесінің негізгі элементтері

Кіріспе

Қоршаған ортаны сақтау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану проблемасы жекелеген елдер үшін де, жаһандық ауқымда да өзекті болып қала береді. Жақында ғылыми көзқарас шет елдерде мойындалды, оған сәйкес қоршаған орта физикалық немесе қаржылық негізгі құралдарға ұқсас мемлекеттің табиғи капиталының бір түрі ретінде қарастырылады. Сондықтан қоршаған ортаға зиян келтіру капиталдың азаюына ұқсас, болашақта ол мезгіл-мезгіл әкелетін пайыздардың (немесе кірістер ағынының) құнын төмендетеді.

Экологиялық және коммерциялық мәселелерді біріктіру 1972 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының Қоршаған орта жөніндегі конференциясынан кейін басталды, онда қоршаған орта және даму жөніндегі Дүниежүзілік Комиссия құрылды. Бұл комиссия қоршаған ортаның жай-күйін бағалау міндетін өзіне алды және 1987 жылы қазіргі заманғы экономиканың даму тарихында және оның қоршаған ортамен өзара әрекеттесуінде бетбұрыс ретінде қарастырылатын "біздің ортақ болашағымыз" есебін жариялады.

Осы есепте комиссия мынадай қорытынды жасады: "...экологиялық мәселелер Экономика, сауда, энергиямен қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіпті дамыту сияқты аспектілері бар ұлттық және халықаралық ұйымдардың бағдарламалық құжаттарында тең орын алуы тиіс". Сонымен қатар, есепте алғаш рет "тұрақты даму" ұғымы қолданылды. Комиссия берген анықтамаға сәйкес, "болашақ ұрпақтың өз қажеттіліктерін қамтамасыз ету қабілетіне нұқсан келтірмей, қазіргі қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыруды қамтамасыз ететін Даму тұрақты болып табылады". Баяндамада қозғалған мәселелерге үн қосып, өнеркәсіптің 50-ден астам әлемдік көшбасшыларының экологиялық мәселелерін егжей-тегжейлі талқылау үшін конференция шақыру қажеттігін айтты.

Экономикалық ынталандырудың ең көп таралған және маңызды түрі-ластану төлемдері. Еуроодақ елдерінде атмосфералық ауаның ластануы, "шудың ластануы", мұнай өнімдерінің қалдықтары, қауіпті және улы қалдықтар, майлау материалдары, минералды тыңайтқыштар мен пестицидтер және т.б. үшін төлемдер пайдаланылады, Германияда (1969 ж.), Францияда (1981 ж.) майлау материалдарына салық белгіленген. Норвегия мен Швецияда минералды тыңайтқыштар мен пестицидтерге салық енгізілді. Аустрияда, Ұлыбританияда Отын және мұнай өнімдерін пайдалануға, Финляндияда – қайта пайдалануға жатпайтын кепілсіз ыдысты пайдаланбауға, майлау материалдарына, шикі мұнай мен мұнай өнімдеріне салықтар алынады

Сурет 1.

Сондай-ақ, біздің ойымызша, шет елдерде жинақталған экологиялық сақтандыру тәжірибесі қызықты. Атап айтқанда, АҚШ-та қандай да бір себептермен қажетті сақтандыру өтемін сатып алу қиын болатын салаларда сақтандыру қызметтерін ұсыну мақсатында арнайы бағдарламалар қабылданады. Мұндай бағдарламалар дәстүрлі сақтандырудың баламасы емес. Керісінше, олар "өтпелі кезеңнің", яғни нарықтың тиісті секторының қалыптасуы мен даму кезеңінің проблемаларын шешуге арналған. Мұны мұнай өнімдерін сақтау бойынша жерасты қуаттарын сақтандыру тәжірибесі дәлелдейді.

Батыстың жетекші елдерінде қазіргі уақытта бағаны экологиялық реттеудің келесі негізгі құралдары қолданылады:

1. Қоршаған ортаны ластағаны үшін төлемдер-табиғат пайдаланушы кәсіпорындардың мемлекет бюджетіне олардың қалдықтарын сұйылту және ассимиляциялау, су қоймаларына сарқынды суларды ағызу, атмосфераға шығарындылар, қатты қалдықтарды қоймалау үшін белгілі бір сомаларды төлеуі. Батыс елдерінде бұл төлемдер кең қолданылмады. Экологиялық реттеудің осы түрінің төмен танымалдылығы ынталандырушы рөлді орындау үшін төлем ставкалары ластауыштардың шығарындылары деңгейін төмендетуге арналған шығындардан асып кетуімен түсіндіріледі, әйтпесе шығарындылар көлемін төмендетуден гөрі компанияға аударымдар жасаған тиімді.
2. Муниципалды тазарту қондырғыларын пайдаланғаны үшін төлемдер — бұл жергілікті билік органдарының қызметтері үшін төлем. Тазарту құрылыстары мен қоқыс өңдеу зауыттарына берілген ластанулардың (ағындар, қатты қалдықтар және т.б.) көлемі мен құрамына байланысты төлемдердің бірыңғай, сондай — ақ жеке тарифтері қолданылады. Көптеген елдерде төлемдердің бұл түрі коммуналдық қызметтер үшін тарифтерде ескеріледі.
3. Ресурстық төлемдер-Табиғи ресурстарды пайдалану, оларды молықтыру және қорғау құқығы үшін төлем. Таусылған ресурстар үшін олардың мынадай түрлері қолданылады:*

3.*а) бастапқы кезеңдерде ресурсты алу қарқынын төмендетуге ықпал ететін сату көлеміне салынатын салық, өйткені бұл ресурс бағасының өсуіне әкеледі; б) ренталық деп аталатын пайдаға салынатын салық та табиғат ресурсын алу қарқынын төмендетуге ықпал етеді; в) роялти — компаниялардың Үкіметке алынған ресурс құнының белгілі бір пайызын төлеуі — іс жүзінде сатудан түсетін жалпы табысқа салынатын салық. .

4. Азық-түлік салықтары-өндірісі немесе одан әрі пайдаланылуы қоршаған ортаға теріс әсер ететін өнім бағасына үстеме. Ол экологиялық "лас" өнімдер мен технологияларды нарықтан шығару құралы ретінде қызмет етеді. Сонымен, экологиялық болжамдар Институтының ұсынысы бойынша Гейдельберг қаласында (Германия) тропикалық ағашқа, алюминий фольгаға, пестицидтерге, синтетикалық жуғыш заттарға, бензинге және т. б. салық салу ұсынылды. Перспективада ол табиғат пайдалану экономикасында маңызды рөл атқаратын болады, өйткені ол экологиялық зиянды өнімді өндіруді де, пайдалануды да қысқартуға ықпал етеді (өндіруші үшін төмен баға және тұтынушы үшін жоғары баға).

5. Пайдаға салынатын салықты саралау-экологиялық таза өнім шығаратын кәсіпорындар үшін салықтық жеңілдіктерді қолдану жүйесі, және, керісінше, "лас" өнімдер шығаратын кәсіпорындар үшін артық салық стандарттары. Мұндай саралаудың кемшілігі-бюджетке түсетін түсімдерді бейтараптандыру, ал салықтар оны толықтыруы керек. Сондықтан төлемнің бұл түрі әлі кең қолданылмайды, дегенмен көптеген елдерде қорғасынсыз бензинді өндіру мен тұтынуды ынталандыру үшін қолданылады. Сонымен бірге ол болашақта өте перспективалы болып саналады.

6. Субсидиялар-табиғат пайдаланушыларға табиғат қорғау іс-шараларын жүргізуге мемлекеттік көмек. Ол: А) гранттар (стипендиялар) — қоршаған ортаның ластануын едәуір азайту жөніндегі ірі ауқымды жобаны іске асыру үшін кәсіпорынға мемлекеттің өтеусіз қаржылық көмегі; б) өндірісті экологияландыруды жүзеге асыруға кәсіпорындарға "жұмсақ" несиелер немесе төмен пайыздық несиелер (технологияларды жетілдіру) түрінде жүзеге асырылады); в) салық жеңілдіктері (мысалы, табыс салығы бойынша, табиғат қорғау жабдықтарының жеделдетілген амортизациясына салықтық жеңілдіктер, "ластанбайтын" отын түрлерін пайдаланатын механикалық көлік құралдарына салықты төмендету және т.б.). Бұл ынталандыру құралы Батыс елдерінде кең таралған, өйткені салық жеңілдіктері баға механизмі арқылы жүзеге асырылатын пайдаға салынатын салықты саралаудан айырмашылығы (5-тармақ) кәсіпорындардың кірістері мен қосымша кірістеріне тікелей әсер етеді (қымбат тауарлар нарықта әрдайым бәсекеге қабілетті бола бермейтіні анық).

7. Экологиялық сақтандыру — қоршаған ортаның авариялық және кенеттен ластануына байланысты үшінші тұлғаларға (жеке, заңды, билік органдарына) экономикалық залал келтіргені үшін жоғары экологиялық тәуекел көзі-кәсіпорындардың экономикалық (мүліктік) жауапкершілігін сақтандыру. Экологиялық сақтандырудың мақсаты- қоршаған ортаға келтірілген залалды өтеу және осы залал туындаған апаттардың алдын-алуды экономикалық ынталандыру. Көптеген индустриялық дамыған елдерде кәсіпорындардың азаматтық жауапкершілігін жалпы сақтандыру шеңберінде қоршаған ортаның авариялық ластануынан келтірілген залалды өтеу үшін жауапкершілікті ерікті сақтандыру таралған.

Міндетті экологиялық сақтандыру үрдісі

Кейбір мемлекеттерде (Бельгия, Нидерланды, Швеция) жеке компаниялар жүзеге асыратын міндетті экологиялық сақтандыру бар. Сақтандыру полистерін сатудан түскен қаражаттан апаттық ластанудан келтірілген залалды өтеу үшін қажетті сақтандыру экологиялық қорлары құрылады. Егер компания келтірген залалдың мөлшері осы компания енгізген сақтандыру төлемдерінен аз болса, компания сақтандыру компаниясынан сыйақы (сыйлықақы) ала алады. Бұдан басқа, сақтандырудың ынталандырушы рөлі сақтандыру төлемінің ставкасында көзделеді, онда сақтандырушының лақтаушы кәсіпорынмен бірлесіп аварияға қарсы (табиғатты қалпына келтіру) жұмыстарды жүргізуге арналған шығындары ескеріледі.

Экологиялық менеджмент жүйесі

Экологиялық менеджмент жүйесі (environmental management system, EMS), қысқаша СЭМ, ұйымның басқару жүйесінің бөлігі болып табылады, ол өзінің экологиялық саясатын әзірлеу және жүзеге асыру және экологиялық аспектілерін басқару үшін қолданылады. Экологиялық менеджмент саласындағы негізгі реттеуші нормативтік құжаттарда тұтастай алғанда ұйым қызметінің экологиялық сипаттамаларын жақсартуға және экологиялық аудит жүргізуге ықпал ететін экологиялық менеджменттің тиімді жүйесін құру үшін қажетті ұсынымдар бар.

Британдық компаниялардың экологиялық менеджментке қатысты стандарттардың ережелерін (атап айтқанда — BS 7750) пайдалануы бастапқы кезеңде ерікті негізде болжанды. Кейінірек Ұлыбританияға басқа мемлекеттер қосылды және стандарт Финляндия, Нидерланды және Швецияда қабылданды. Франция, Ирландия және Испания өздерінің экологиялық стандарттарын жасады. Дәл осы BS 7750 Британдық стандарты "өнеркәсіптік кәсіпорындардың экологиялық менеджмент және аудит жөніндегі қоғамдастық жүйесіне ерікті түрде қатысуы туралы қаулы" (EMAS) № 1836/93 / БЭЖ директивасы-тиісті Еуропалық құжатты әзірлеу үшін үлгі болды деп саналады)

АҚШ-та және белгілі бір дәрежеде Германияда кеңінен қолданылатын нарықтық реттеу жүйесінің негізгі элементтері:

Бабл-принцип аймақ үшін шығарындылар нормативі белгіленетін қағидат ("көпіршік" немесе "бұлт" қағидаты), ал оның аумағындағы кәсіпорындар бірлесіп осы нормативке сәйкестікті қамтамасыз етудің ең тиімді нұсқасын таба алады. Енді әрбір "түтіндейтін құбыр" емес, тұтастай алғанда, ластанудың жекелеген көздері "бұлтты" құрайтын аймақтың аумағы экологиялық нормативтерді белгілеу объектісіне айналады. Бабл принципінің мақсаты-нарыққа қатысушылар арасында шығарындыларды оңтайлы қайта бөлу арқылы ең жоғары экономикалық тиімділікке қол жеткізу үшін кәсіпорындарға "маневр еркіндігін" беру. Мысалы, егер бір аумақта үлкен электр станциясы және бірнеше ұсақ қазандықтар болса, онда әр ұсақ ластаушы заттардың шығарындыларымен күресуге тырысқаннан гөрі, үлкен көзден Күкірт пен азот оксидтерін алу тиімдірек болады. "Көпіршік" қағидасы аймақтық деңгейде ластану құқығын сатуға жағдай жасайды;

Шығарындыларды өтеу саясаты шығарындыларды азайтқан кәсіпорындарға шығарындыларға тиісті құжат — лицензия немесе рұқсат түрінде белгіленген шығарындыларға құқық алуға мүмкіндік береді. Бұл лицензияны өз кәсіпорындарын осы аймаққа орналастырғысы келетін және олардың ластануын шығаруға рұқсатты қажет ететін компанияға сатуға болады. Басқаша айтқанда, жаңа шығарындылардың пайда болуы аймақта бұрын болған шығарындылардың азаюымен өтеледі. Бұл ретте сатушылар шығарындыларды сатып алушылар жүзеге асыратын шамадан артық мөлшерге қысқартуға міндетті. Сонымен, Лос-Анджелесте, жергілікті заңнамаға сәйкес, жаңа кәсіпорын шығарған ластағыштың әр тоннасы басқа кәсіпорындардағы шығарындылардың 1,67 тоннаға төмендеуімен өтелуі керек;

Шығарындылар банктері - шығарындылар көлемін нормативтерде көзделген деңгейден төмен түсірген фирма кейіннен шығарындыларға құқықтарды сату немесе қажет болған жағдайда пайдалану үшін айырмашылыққа алынған аккредитивті қоя алатын арнайы банктер. Бұл әлеуетті Лицензия Сатып алушыларға дұрыс сатушыларды табуды жеңілдетеді. Банктер жұмсалған құқықтарды өтеу процесін қамтамасыз ететін және оларды қайта пайдалануға жол бермейтін есепке алу функциясын орындайды;

Ластануға арналған құқықтар биржасы-шығарындыларға құқықтарды сатып алу-сату жөніндегі мәмілелерді жүргізу үшін құқықтар нарығын кеңейту кезінде қажетті делдалдық ұйымдар.

АҚШ-тағы шығарындыларға құқықтарды сату тетігі, ол кеңінен таралған, әр түрлі кәсіпорындардағы ластануды азайту шараларының өзіндік құнындағы айырмашылық есебінен қоршаған ортаны қорғауға арналған қаражатты едәуір үнемдеуді қамтамасыз ете отырып, жоғары экологиялық және экономикалық тиімділікті көрсетті.

Шетелдік Еуропадағы экологиялық проблемаларды шешуге кәсіби географтар белсенді қатысады. Мамандарды ең үздік еуропалық университеттер мен ғылыми институттар дайындайды: Монпелье мен Нанттағы (Франция) география Институты, Мюнхен және Штутгарт университеттерінің География Институты, Галле қ.университеті (Германия).

ИНСТИТУТ ЭКОЛОГИИ И ГЕОГРАФИИ

Географтар лас өндірістерді, рекреациялық аймақтарды, қорғалатын аумақтарды экологиялық тұрғыдан оңтайлы орналастыру жоспарларын әзірлейді. Олардың жұмысы қазірдің өзінде нақты жеміс береді. Мысалы, бір кездері Германияның ең экологиялық лас ауданы-Рур танымастай өзгерді, онда қазір қолдан жасалған орман саябақтары көмір террикондарының орнында орналасқан.

Тағы бір мысал – НИДЕРЛАНДЫ, онда Конституцияда өмір сүру ортасын қорғау және жақсарту туралы арнайы мақала бар. Бұл елде табиғатты ұтымды пайдалану саласындағы ғылыми негізделген іс-қимыл жоспарын жүзеге асыратын «Жер Балалары» экологиялық қоғамдық ұйымы белсенді жұмыс істейді.

Национальный девиз: *Ik zal handhaven*
(Я Сохраню)

НИДЕРЛАНДЫ

Қорытынды

Осылайша, шетелдік тәжірибеде қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдалану саласында айтарлықтай кең және оң тәжірибе қалыптасты. Бұл ретте көптеген экономикалық дамыған елдерде (ЕО, АҚШ, Жапония және т.б. елдерде) қоршаған ортаны қорғауды әкімшілік реттеудің әлсіреуі және басқарудың экономикалық тетіктерінің рөлінің күшеюі байқалатынын атап өту қажет. Экономикалық әдістердің рөлі қоршаған ортаның және оның жеке компоненттерінің қажетті жағдайына қол жеткізу үшін мемлекет пен шаруашылық жүргізуші субъектілердің экономикалық шығындарын азайту жолдарын іздеу арқылы экологиялық қызметті ынталандыру болып табылады.

Бұдан басқа, заңнаманы біріздендіру және халықаралық нормативтік құқықтық актілер мен конвенциялардың рөлін кеңейту, сондай-ақ табиғат пайдалану саласында ISO 14000 стандарттарының сериясын қабылдау экологиялық менеджментті дамыту және табиғат пайдалануды рационализациялау үрдісі болып табылады. Шетелдік тәжірибені зерделеу оны ұлттық заңнаманы одан әрі дамытуда, сондай-ақ қоғам мен қоршаған орта арасындағы экологиялық қатынастарды қалыптастыруға бағытталған бірқатар іс-шараларды әзірлеу кезінде ескеруге және пайдалануға мүмкіндік беретінін атап өткен жөн.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі

1. Соколова Н.А. Международно-правовые проблемы управления в сфере охраны окружающей среды. - М., 2010. - С. 214 - 269.
2. <https://cyberpedia.su/3xeca2.html>
3. https://studref.com/428583/ekonomika/zarubezhnyy_opyt_ekonomicheskogo_stimulirovaniya_prirodoohrannoy_deyatelnosti_ratsionalnogo_ispolzovan
4. Экология. Природа - человек - техника : учебник для студентов технических направлений и специальностей вузов / Т. А. Акимова, А. П. Кузьмин, В. В. Хаскин. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва : Экономика, [2007]. - 509